

Economische wanorde in de Weimarrepubliek en daarbuiten

Naweeën van de Eerste Wereld

De Duitse hyperinflatie van 1923 spreekt nog altijd tot de verbeelding. Dat zij voortkwam uit de problematiek rond de Duitse herstelbetalingen aan de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog is algemeen bekend. Maar gelijktijdig heerste ook buiten de Weimarrepubliek economische wanorde, wat de situatie in Duitsland nog nijpender maakte en het Dawesplan weinig kans van slagen gaf.

Lodewijk Petram is historicus, econoom en auteur van *De vergeten bankencrisis* (2016).

De economische crisis van de laatste jaren heeft geen iconische beelden opgeleverd. Natuurlijk, er zijn foto's van bedrukt kijkende bankiers en politici, en grafieken van dalende beurskoersen en stijgende staatsschulden, maar er is niets wat de crisis in één keer krachtig samenvat. Hoe anders is dat bij de economische chaos in de Weimarrepubliek, die in 1923 zijn hoogtepunt bereikte. De foto's van spelende kinderen die met stapels bankbiljetten een toren bouwen en van huisvrouwen die met papiergeld het fornuis aanmaken, geven bijna een eeuw na dato nog altijd direct een indruk van wat er aan de hand was. Het geld had al zijn waarde verloren. En je hoeft geen monetair econoom te zijn om te begrijpen dat daardoor het economische leven in Duitsland nagenoeg geheel tot stilstand kwam.

Maatschappelijke onrust

Toch tonen ook deze iconische foto's lang niet alles. Financiële en economische crises staan zelden op zichzelf. Bijna altijd spelen er politieke of maatschappelijke ontwikkelingen die aan een crisis ten grondslag liggen of er het gevolg van zijn. Wat de foto's van de Duitse hyperinflatie bijvoorbeeld niet tonen, is de gespannen internationaal-politieke situatie van dat moment. De Eerste Wereldoorlog mocht dan voorbij zijn, de betrekkingen tussen de voormalige tegenstanders

door Frankrijk, met België in het kielzog, in het voorjaar van 1921 gereageerd met militaire bezetting van een aantal steden, en later, in 1923, van het hele Ruhrgebied. De hyperinflatie vond haar oorsprong in deze omstandigheden. Duitsland had niet de macht de verdragsbepalingen zomaar naast zich neer te leggen, maar wel om zijn valuta zodanig te ontwaarden dat de herstelbetalingen weinig voorstelden.

Wat evenmin direct uit de foto's spreekt, is de maatschappelijke onrust waar Duitsland in deze periode mee kampte en die deels ook samenhang met de slechte economische situatie. De politieke situatie was verre van stabiel. Er waren allerlei groeperingen, van extreemlinks tot monarchistisch en extreemrechts, die aasden op de macht en Duitsland een radicale richting op wilden duwen. Politiek gemotiveerde aanslagen en opstootjes waren aan de orde van de dag.

'Het geld had al zijn waarde verloren en daardoor kwam het economische leven in Duitsland vrijwel geheel tot stilstand'

waren nog altijd uiterst koel. Duitsland had, als een van de verliezende partijen, een vredesverdrag opgelegd gekregen met wel zeer strikte (en in Duitse ogen ronduit vernederende) voorwaarden. En met name Frankrijk liet duidelijk merken dat het er veel aan gelegen was de verdragsbepalingen nauwgezet na te leven en zo Duitsland blijvend van zijn verliezersrol te doordringen. Op achterblijvende Duitse herstelbetalingen werd

oorlog

Europese crisis

Dit zijn voor de meeste historici natuurlijk geen onbekende onderwerpen. Ze worden immers vaak in direct verband gebracht met een van de meest besproken onderwerpen uit de wereldgeschiedenis, de opkomst van Hitler in de jaren dertig: de verliezersrol van Duitsland in de Eerste Wereldoorlog leidde tot vernedering, die bracht onvrede en daar kon Hitler van profiteren. Deze redenering klinkt logisch en wordt bovendien niet weersproken door de gebeurtenissen in het gebied van de andere grote verliezer van de oorlog, het voormalige Oostenrijk-Hongarije. Oostenrijk kampte aan het begin van de jaren twintig eveneens met zware economische problemen, wat onder meer tot uiting kwam in hoge inflatie (1921-1922) en een zware crisis op de beurs van Wenen in 1924, waarbij de koersen meer dan de helft in waarde daalden. De politieke situatie was in Oostenrijk lange tijd stabiel en dan in Duitsland, maar uiteindelijk ging het land dezelfde richting op als zijn noorderbuur.

De redenering is wat simplistisch (zeker als ze, zoals hierboven, in een paar zinnen verwoord staat), maar daarmee niet onjuist. Wat echter wél onjuist is, is te proberen haar verder door te trekken, door te veronderstellen dat de geallieerden en landen die, zoals Nederland, in de oorlog neutraal waren gebleven, niet met een dergelijke oorlogserfenis aan het interbellum begonnen en daarom in deze periode gevrijwaard bleven van economische en maatschappelijke problemen. Het klinkt misschien wat al te voor de hand liggend te stellen dat geschiedenis zo niet werkt, maar men moet niet vergeten dat in Nederland lang de gedachte heeft overheerst dat het land in de decennia voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog een 'stille vijver' in een verder woelige wereld was. Politiek zou het tot de Duitse inval in mei 1940 rustig zijn eigen gang zijn gegaan en op economisch gebied lukte dit pas niet meer toen aan het begin van de jaren dertig de hele wereld-economie in elkaar stortte.

In werkelijkheid werd de Eerste Wereldoorlog in heel Europa gevolgd door een zeer onrustige periode, zeker op economisch gebied. Of een land tot de overwinnaars, de verliezers of de neutralen had behoord, maakte wel verschil, maar alleen voor de vorm waarin de ontwikkelingen plaatsvonden.

Nederlands zilver

In Nederland werd met het begin van de oorlog, op 28 juli 1914, eigenlijk al een grote steen in de economische 'stille vijver' gegooit. Er heerste een

Hyperinflatie in Duitsland maakt het geld waardeloos.

financiële paniekstemming. Veel mensen vreesden dat de oorlog zou leiden tot waardeverlies van de gulden en begonnen zilvergeld te hamsteren. Bij bankkantoren stonden de eerste dagen van de oorlog lange rijen van mensen die hun bankbiljetten wilden omwisselen in zilveren munten of hun banktegoed daarin wilden laten uitbetalen, en winkeliers werden wanhopig van alle klanten die kleine bedragen met grote coupures papiergeld wilden afrekenen.¹ Deze paniek was niet helemaal ongegrond, want in navolging van andere landen had de regering besloten de voorwaarden te versoepelen waaronder de gulden in de gouden standaard was opgenomen. Dit bood ruimte om meer geld in omloop te brengen. Deze maatregel was bedoeld om de economie draaiende te houden, maar had ook de inflatie tot gevolg. Tijdens de oorlog stroomde nog meer kapitaal

'De Eerste Wereldoorlog werd in heel Europa gevolgd door een zeer onrustige periode, zeker op economisch gebied'

het land binnen, doordat veel vermogen uit de oorlogvoerende landen (aan beide zijden van het conflict) een veilig heenkomen zocht en dit in Nederland hoopte te vinden. Bovendien lukte het Nederlandse bedrijven een tijdlang te profiteren van de oorlog. Nederland sprong in het gat dat was ontstaan doordat de strijdende partijen onderling geen handel meer dreven, en wist uit te groeien tot een soort handelsintermediair. Tegen hoge oorlogstarieven vervoerden neutrale Nederlandse schepen goederen over de zeeën. Duitsland en Groot-Brittannië juichten dit niet toe, maar doordat de Nederlandse regering er op ietwat slinkse wijze voor had gezorgd dat ze geen partij was in de handel, raakte de Nederlandse neutraliteit nooit echt in het geding. ►

¹ Marius van Melle en Niels Wisman, 'Oude Turfmarkt', *Ons Amsterdam*, beschikbaar via tiny.cc/K3ABB.

Een lange rij mensen voor de Nederlandse Bank op het Rokin in Amsterdam, 1914.
Foto: Stadsarchief Amsterdam.

Waren de oorlogsjaren voor de Nederlandse economie al niet ongunstig geweest, het einde van de oorlog luidde een ware, wereldwijde hausse in. De combinatie van onbegrensd optimisme over het einde van de oorlog die lang zo uitzichtloos had geleken en een totaal ontregelde Europese economie zorgde voor economische groei en vooral ook voor sterke prijsstijgingen. Er was sprake van een plotselinge, enorme toename in de vraag naar bepaalde goederen, die niet zomaar beantwoord kon worden met een gelijke toename in het aanbod. In Nederland heerste bovendien de gedachte dat de toekomst het land toelachte.

Met het einde van de oorlog waren misschien niet direct alle vijandelijke gevoelens verdwenen, zo redeneerde men, maar de ervaring van de oorlog zou ervoor zorgen dat de grote machtsblokken elkaar voortaan uit de weg zouden gaan. En dit kon weleens zeer gunstig zijn voor de positie van het neutrale Nederland in de economische wereldorde. Nederlandse ondernemingen investeerden op grote schaal in bedrijfsuitbreiding en legden enorme voorraden aan. Die zouden allemaal moeiteloos verkocht kunnen worden, zo verwachtte men, en waarschijnlijk ook nog eens met een goede winst, want de prijzen stegen razendsnel: in 1918 bedroeg de inflatie bijna 19,2 procent en in 1919 en 1920 achtereenvolgens 8,9 en 10,4 procent.²

Amerikaans goud

De hoogconjunctuur hield niet lang aan. Vroeg in het jaar 1920 werden de eerste tekenen van een omslag zichtbaar, toen in de Verenigde Staten de prijzen begonnen te dalen. Dit was een gevolg van

het Amerikaanse monetaire beleid. Het land had tijdens de Eerste Wereldoorlog niets veranderd aan de koppeling tussen de dollar en het goud, maar toen tijdens de naoorlogse opleving ook in de Verenigde Staten de prijzen sterk stegen, ging de koopkracht van de dollar achteruit, en raakte de koppeling met de goudprijs alsnog verloren. Vroeg of laat moest er dus een correctie plaatsvinden om de waarde van het geld weer in overeenstemming te laten komen met de koppeling aan het goud. In 1920 was het zover. Er was sprake van hoge deflatie (prijzen zakten in elkaar), met een korte maar hevige recessie als gevolg.

De recessie in de Verenigde Staten werkte als een domper op de economische jubelstemming. Ook in Nederland sloeg de conjunctuur om en ontstond deflatie (in 1921 zakten de prijzen gemiddeld genomen met maar liefst 13,4 procent). En mede doordat duidelijk werd dat de regering er naar streefde terug te keren naar de vooroorlogse voorwaarden waaronder de gulden in de gouden standaard was opgenomen, hield de waardevermindering lang aan. Bedrijven leden verliezen op hun duur ingekochte voorraden en voelden de kredieten die zij in de voorgaande jaren vol geloof in de toekomst hadden afgesloten steeds zwaarder op hun balansen drukken (een lening staat immers uitgedrukt in geld en de deflatie maakte dat het geld meer waard werd). Wat volgde, waren faillissementen, ontslagen en grote problemen in het bankwezen. Doordat veel ondernemingen moeite hadden aan hun verplichtingen te voldoen, zagen de banken bij steeds meer kredieten de aflossings- en rentebetalingen achterblijven. Banken die van de naoorlogse haussestemming gebruik

² Voor Nederlandse inflatie- en deflatiecijfers is de consumentenprijsindex (CPI) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gebruikt. Deze is beschikbaar via CBS StatLine: statline.cbs.nl.
³ Lodewijk Petram, *De vergeten bankencrisis* (Amsterdam 2016).

hadden gemaakt om hun kredietverlening sterk op te voeren en zo te groeien ten opzichte van de concurrentie, kregen nu de rekening gepresenteerd. Tientallen banken vielen om of werden gedwongen zich te laten overnemen. Het betrof voornamelijk handelsbanken, maar ook enkele middenstandsbanken; duizenden kleine winkeliers zagen hun tegoeden in rook opgaan. In 1924 ging het economisch alweer iets beter, maar bleek dat voor het Nederlandse bankwezen het ergste nog moest komen: de Rotterdamsche Bankvereeniging, destijds de grootste bank van het land, raakte in acute problemen. Van deze bank waren zo veel bedrijven (en daarmee gezinnen) afhankelijk, dat minister van Financiën Hendrik Colijn een ongelimiteerd bedrag beschikbaar stelde om haar overeind te houden.³

Dawesplan

Terwijl Duitsland in november 1923 met een inflatie van duizenden procenten kampte, was er in Nederland, en bijvoorbeeld ook in Groot-Brittannië en enkele Scandinavische landen, rond dezelfde tijd dus juist sprake van deflatie. Maar hoe verschillend ook, deze situaties kunnen niet los van elkaar gezien worden. Veel had immers te maken met de ontwrichtende werking die de Eerste Wereldoorlog op de wereldeconomie had gehad. Het overdreven optimisme van de eerste naoorlogse jaren was daaraan gerelateerd en de correctie die vervolgens plaatsvond ook. Voor de Duitse economie, die toch al gebukt ging onder het verlies van miljoenen mannen, de zware verplichting van de herstelbetalingen en de bezetting van het Ruhrgebied, kwam de neergang van de conjunctuur vanaf 1920 nog veel harder aan dan voor de Nederlandse. De Duitse geldontwaarding kwam voort uit onvrede met de herstelbetalingen, maar was ook een laatste redmiddel voor een economie die volledig aan de grond zat. Zo kon het niet langer, begreep ook de geallieerde herstelbetalingscommissie. Met het Dawesplan van augustus 1924 werd een betalingsregeling met Duitsland getroffen en werd het land in staat gesteld geld te lenen van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. De Franse en Belgische troepen verlieten het Ruhrgebied, de *Reichsmark* was inmiddels in de plaats gekomen van haar waardeloos geworden voorganger, en even leek het erop dat Duitsland zich zou kunnen gaan herstellen. Het plotseling weer teruggekeerde optimisme op de internationale beurzen versterkte het vertrouwen. Maar lang duurde het optimisme niet. De Duitse economie bleek nog te broos om de afgesproken betalingsregeling te kunnen naleven en in 1929 werd alweer onderhandeld over een nieuw plan, waarbij de betalingen over een veel langere periode zouden worden uitgespreid. Dit zogeheten Youngplan is er gekomen, maar toen het in werking trad, had de grote krach van de beurs in

New York al plaatsgevonden. De zware depressie die hierop volgde, spreidde zich ook over Europa uit en al gauw bleek ook nakoming van het Youngplan een illusie. Uiteindelijk zijn de Duitse herstelbetalingen deels kwijtgescholden en deels gewoon nooit betaald.

Het Dawesplan had even verlichting geboden, maar de economie van Duitsland niet wezenlijk versterkt. En het was juist de zwakte van de economieën in de westerse wereld die het interbellum mede tot zo'n roerige periode maakte. Er waren herhaalde periodes van groot (en grotendeels ongefundeerd) optimisme, maar

'Het Dawesplan had even verlichting geboden, maar de economie van Duitsland niet wezenlijk versterkt'

die maakten eigenlijk alleen dat de erop volgende depressies extra diep leken. De Eerste Wereldoorlog had alle bestaande verhoudingen ontwricht en de economie bleef het hele interbellum op zoek naar een nieuw evenwicht – dat uiteindelijk niet werd gevonden.

Hoe sprekend de foto's van de Duitse hyperinflatie ook zijn, eigenlijk moeten ze in samenhang gezien worden met beelden van rijen wachtenden voor bankkantoren, oververhitte handelaren op beursvloeren en miserabele werklozen in gaarkeukens en stempelokalen om de economische chaos van het interbellum echt te doorgronden. ■

Werklozen staan te wachten op de uitreiking van gratis rijwielplaatjes op de Kloveniersburgwal in Amsterdam, augustus 1933. Nationaal Archief.

Literatuur

Balderston, Theo, *Economics and Politics in the Weimar Republic* (Cambridge 2002).

Dunk, H.W. von der, 'Conservatisme in vooroorlogs Nederland', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 90 (1975), pp. 15-37.

Grant, James, *The Forgotten Depression. 1921: the Crash That Cured Itself* (New York 2014).

Kruizinga, Samuël, *Overlegeconomie in oorlogstijd. De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij en de Eerste Wereldoorlog* (Zutphen 2012).

Petram, Lodewijk, *De vergeten bankencrisis* (Amsterdam 2016).

Storer, Colin, *The Weimar Republic* (Londen 2013).

Vries, Joh. de, 'De Generale thesaurie in de twintigste eeuw', J.Th. de Smidt e.a. (red.), *Van tesorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996), pp. 317-454 en pp. 497-514.